

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון 1 תשע"ג
מספר 426

"אל ארך אפים"

"אל ארך אפים ורב חסד ואמת, אל באפך תוכיחנו. חוסה ה' על עמך והושיענו מכל רע. חטאנו לך אדון, סלח נא כרוב רחמיך אל".
ובנוסה פולין: "אל ארך אפים ומלא רחמים אל תסתור פניך ממנו".

קטע זה מופיע בתפילה בסוף התחנון ובפתיחה להוצאת ספר התורה בימים שני וחמישי. המקור העתיק ביותר נמצא במחזור ויטרי, כאשר שני הנוסחים מובאים בחלוקה שהראשון לחזן והשני לקהל. בסידורים לאחר מכן מובא רק אחד מהנוסחים, ומדפוס אמסטרדם (ת"ז) והלאה מופיעים שוב שני הנוסחים אך בחלוקה של "אשכנז" ו"פולין". שני הנוסחים מופיעים גם בסידורי עדות המזרח. הקטע כולל בתוכו חלקי פסוקים ממקורות שונים בתנ"ך:

"אל ארך אפים ורב חסד ואמת" – שמות לד, ו;

"אל באפך תוכיחנו" – תהלים ו, ב;

"חוסה ה' על עמך" – יואל ב, יז;

"אל תסתור פניך ממנו" – תהלים כז, א.

שאר הביטויים הם בלשון מנסחי התפילה ושכיחים מאוד בסליחות. הקטע כולו הוא מעין תמצית של התחנון: 13 מידות, הכרה בחטא, בקשות סליחה ורחמים מאת ה'. בכך מהווה קטע זה סיכום של תפילת התחנון הנאמרת לפני כן. גם העובדה שבימים שאין אומרים תחנון משמיטים קטע זה, מוכיחה את הקשר הברור בין תחנון לתפילה זו.

לעומת גישה זו, הרש"ר הירש, בפירושו לסידור התפילה, רואה בקטע זה פתיחה לקריאה בתורה:

בימים שני וחמישי, ימים בהם באו להתאסף לפני ה' ולשוב אליו, וכן בימי תענית, מעורר הרגע, בו אנו עומדים להוציא את ספר התורה לקריאת התורה בציבור, את הרעיון, כי אכן אי אפשר להתעלות מקוצר ידנו וסכלותנו, בשים לב אל החוקים והמצוות, רצון הבורא ית', הכתובים בספר התורה שעומדים להוציא. הן, אי אפשר להכחיש, כמעט ואיננו ראויים להמשיך להיות נושאי דגל תורת ה'. מתוך תודעה זו של חוסר כשרות וחשיבות נובעים דברי "אל ארך אפים". בדברים הללו אנו פונים אל מידותיו: ארך אפיים ורב חסד, טרם אנו פותחים את ארון הקודש, בו ספרי התורה (פירוש הרש"ר הירש לסידור תפילות ישראל, עמ' קיא).

כיוון שרוב הפסוקים מספרי שמות ותהלים מוכרים, נתמקד בציטוט שמקורו פחות מוכר "חוסה ה' על עמך".

ספר יואל עוסק בחלקו הראשון (פרקים א–ב) במכת הארבה שפקדה את ארץ ישראל, בצומות ובתפילות שהיו בעקבות מכה זו, ובתשובת הנחמה שניתנה לעם דרך הנביא יואל. פרשנים שונים דנים אם מדובר במכת ארבה "אמתית" או שזהו משל לתקופת הגאולה שבה יציפו גויים רבים את ארץ ישראל בדומה לארבה (וכחלק ממלחמת גוג ומגוג).

כתגובה למצב החירום הייתה קריאה של הנביא לתשובה, לצום ולבכי, "כי חנון ורחום הוא ארך אפים ורב חסד ונחם על הרעה". נוסף על כך נערך מעמד "עצרה" מיוחד בתוך בית המקדש שבו נקראו להגיע אליו: "זקנים [...] עולים ויונקי שדים, יצא חתן מחדרו וכלה מחפתה" (פסוק טז). הציטוט לעיל מופיע בתוך פסוק המתאר את המעמד:

בין האולם ולמזבח יבכו הכהנים משרתי ה', ויאמרו חוסה ה' על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל במ גוים למה יאמרו בעמים איה אלוהיהם (ב, יז).

את מעמד התפילה המיוחד עורכים הכהנים "משרתי ה'" בין האולם למזבח, שהוא מקום בעל קדושה מיוחדת בבית המקדש והעמידה בו מותרת לכהנים בלבד, ולישראל רק לצורך סמיכה. הכהנים באים לציין את ממד חילול ה' הכרוך בעונש לעם ישראל. ואכן עם ישראל נענה בהבטחה מהקב"ה שהוא יחמול על עמו וירבה את התבואה.

בפסוקי מענה הנחמה ניתן לראות מרכיבים הקיימים בנבואות גאולה אחרות המתייחסות לגאולה העתידה. ראשית, שמחת האדמה עצמה "גילי ושמחי כי הגדיל ה' לעשות" (ב, כא). האנשת האדמה כאן דומה לנבואות נחמה של נביאים נוספים הכוללים ביטויים של "שמחת" האדמה, ציון וירושלים, הרי ישראל ועוד, בזמן הגאולה. שנית, דגש על "הגדיל ה' לעשות" (ב, כ–כא; כו): הייחודיות של גאולת עם ישראל מביאה להתפעלות הן של הגויים הן של עם ישראל, המוזכרת גם בפרקי תהלים ונביאים נוספים. שלישית, חשיבות התודה וההלל לה': "והללתם את שם ה' אלוהיכם אשר עשה עמכם להפליא" (ב, כו). לבסוף, מוטיב החוזר אצל נביאים שונים ובמיוחד אצל יחזקאל: "וידעתם כי בקרב ישראל אני, ואני ה' אלוהיכם ואין עוד, ולא יבושו עמי לעולם" (ב, כז). הגאולה של עם ישראל באה לטעת את האמונה בה' בקרב עם ישראל ולחזק את הקשר בין העם לאלוהיו.

דברים אלו מחזקים את הסברו של הרש"ר הירש לתפילה הנ"ל. מכת הארבה חיזקה אצל עם ישראל את ההבנה ל"קוצר ידינו", ומצבו הרוחני "כמעט ואיננו ראויים להמשיך להיות נושאי דגל תורת ה'". הצום והתפילה מבטאים את הרצון לתקן את המעשים ואת ההבנה כי כניעה בפני ה' היא הדרך לבקשת חמלה ורחמים מאלוהים, והעצמת התחושה "ואני ה' אלוהיכם ואין עוד".

בין אם תפילה זו היא סיום וסיכום לתחנון בין אם היא הקדמה לקריאת התורה, היא כוללת רעיונות מרכזיים של עמידתנו בפני אלוהים: הכרה בגדלות ה' ומתוך כך פנייה לבקשת חמלה ורחמים, סליחה וכפרה לעמו הנושא את שמו – עם ישראל.

הרבנית נעמי שחור
ראש ההתמחות לתנ"ך

תוכו כברו

"ויהאב יצחק את עשו כי ציד בפיו" (כה, כח). מפרש רש"י על פי הדרש שיצחק היה כציד בפיו של עשו שהיה מרמה אותו בדבריו. עשו היה שואל את אביו שאלות הלכתיות שהיו מביאות את יצחק לחשוב שבנו צדיק ומדקדק במצוות – צביעות!

המסקנה לפי הרב נבצל היא שיש להקפיד להיות בגדר של "תוכו כברו", כמו הפנים כך החוץ, ולא ללמוד מעשו וצאצאיו האידיאולוגיים שאצלם קיימת סתירה.

בספר תהלים שואל דוד המלך מאת הקב"ה: "מי יגור באהלך; מי ישכן, בהר קדשך." (תהלים טו, א). הוא עצמו עונה לשאלתו, "הולך תמים, ופעל צדק; ודבר אמת, בלבבו" (תהלים טו, א-ב). לא בכדי בכל יום מיד לאחר אמירת סדר עקידת יצחק אנו מצהירים, "לעולם יהא אדם ירא שמים בסתר, ומודה על האמת ודובר אמת בלבבו".

מתוך מסקנתו של הרב נבצל אנו, כאימהות, כמורות וכמחנכות לעתיד בעזרת השם, יכולות ללמוד דבר גדול: כשאנו רוצות להנחיל מוסר בלבם של תלמידינו, אנחנו חייבות להיות שלמות עם המסר; חייבות לחיות את הדברים שלא יהיו מהפה אל החוץ, אלא שיהיו מהפנים אל הפנים.

רעות בצלאל

סטודנטית בהתמחויות לתנ"ך ולחינוך חברתי קהילתי ובמכון הגבוה לחינוך ולאמונה

לאור הפסוק בפרשתנו, "ויאמר עשו אל יעקב הלעיטני נא מן האדם האדם הזה כי עיף אנכי על כן קרא שמו אדום" (כה, ל), שואל הרב אביגדור נבנצאל את השאלה: איך ייתכן שמשום שעשו מכנה את המרק שהכין יעקב בשם "אדום" הוא נקרא בשם זה, ולא רק הוא, אלא כל האומה היוצאת ממנו לעתיד לבוא? הרי זה לכאורה תמוה: ממתני אדם נקרא על שם כינוי שתן לדבר כלשהו? ועונה, שכשעשו מגיע לביתו של יצחק ורואה את יעקב מכין נזיד עדשים הוא מבין שאברהם נפטר, שהוא בוודאי יודע מתי מכינים נזיד עדשים. אבל זה לא מונע ממנו לבקש לאכול מהתבשיל שמכינים עבור אביו השרוי באבל, אך כמובן לא בצורה גלויה. הוא משחק את התמים ולא יודע בדיוק מה זה "האדום האדום הזה". עשו הוא צבוע ולכן נקרא בשם "אדום"! תכונה זו מוריש עשו לצאצאיו ולכן נקראת אומתו כולה "אדום".

על בקשתו של עשו מגיב יעקב, "מכרה כיום את בכרתך ליי" (כה, לא). יעקב יודע שלעתיד לבוא הבכורה מזכה בעבודת השם במקדש ולכן מציע לקנות אותה מעשו, שעשו לא ראוי לזכות זו. עשו, מתוך אינטרס, מוכן למכור ליעקב את הבכורה, שהרי כדי לעבוד את הקדוש ברוך הוא בבית המקדש עשו לא יוכל להמשיך להתנהג כמו שהוא מתנהג כי אז יענש עונש מוות. הוא מעדיף להישאר צדיק למראית עין ולא רק לוותר על הבכורה, אלא אפילו לבוז אותה, "ויבז עשו את הבכרה" (כה, לד). כאן מתבטאת צביעותו פעם נוספת.

הציונות הדתית בעקבי רבנו הרצי"ה זצ"ל
כתבי הרצי"ה

ברוריה מכמן

מגיל צעיר היה הרב ידוע בכישרונו הספרותי. יחד עם עיסוקו בעריכת כתבי אביו כתב הרב מאמרים שעסקו בנושאים הקשורים להתרחשויות התקופה ובבירור מהלכי הגאולה. כתיבתו מתאפיינת במשפטים מורכבים שבכל אחד מהם מתומצת רעיון שלם. רגישותו הרבה למתרחש בארץ והאחריות שחש למצב הרוח הלאומי ולהתייחסות הציבור למאורעות הגדולים שהתרחשו בדורו, הביאו אותו לכתוב מאמרים רבים שעסקו בנושאים שהיו על סדר היום הציבורי-לאומי. הרב ריכז את מאמריו בספרו **לנתיבות ישראל**. חלקו הראשון של הספר יצא לאור ביום שחרור ירושלים (כ"ח באייר תשכ"ז). שנים רבות קודם לכן, בדיוק בתאריך זה, עלה הרב עם אביו לארץ. בשנת תשל"ט התפרסם חלק ב' ובשנת תשנ"ז חלק ג'. בתשנ"ה יצא הספר **ארץ הצבי**, לקט איגרות, מאמרים, כרוזים, שיחות, צילומים ועוד בנושא המאבק על שלמות הארץ. הרב חיים שטיינר והרב איסר קלונסקי ערכו אחר הסתלקותו את הספר **אור לנתיבתי** – קובץ פרקים ומאמרות של הגיוני תורה ואמונה, שיצא לאור בשנת תשמ"ט.

שיחותיו ושיעוריו הרבים סוכמו על ידי תלמידיו והתפרסמו. להלן רשימה חלקית: את הספר **קנין תורה** ערך הרב בנימין רקובר מתוך סיכומי דברים שרשם אביו, הרב פרופ' נחום רקובר, שהשתתף בשיעוריו של הרב כשלימד את הפרק "קנין תורה" ממסכת אבות. הרצי"ה קוק הסתמך בשיעוריו על מקורות מן התלמוד, מדרשים, הזוהר וספרי מחשבה. הרב בנימין רקובר הוסיף לשיחות את מראי המקום של מקורות חז"ל. הספר יצא לאור בשנת תשמ"ב. בשנת תשמ"ט יצאו ארבעה כרכים של הספר **מתוך התורה הגואלת**, בעריכת הרב חיים אביהוא שוורץ. בספר נכתבו שיעורים בנושאי פרשת השבוע, חגים, ארץ ישראל, עיון בספר הכוזרי, בפרקי אבות ועוד. הרב שלמה אבינר ערך מספר ספרים על פי שיחותיו של הרב:

- שיחות הרצי"ה לפרשות השבוע (תשע"ג)
 - שיחות הרצי"ה על המועדים (תשס"ו)
 - שיחות הרצי"ה אודות הבית היהודי – בענייני נשים, צניעות ונישואין
 - הגדה של פסח עם פירוש הרצי"ה
 - שיחות תלמוד תורה – על תלמוד תורה ועל ארבעים ושמונה מעלות של קנין תורה
- הרב הושע רבינוביץ (לשעבר ראש התמחות תושב"ע במכללה) הוציא לאור בשנת תשע"א שני כרכים של הספר **מאורות הרצי"ה**, הכוללים סיכומי שיחות של הרב על פרשיות השבוע והמועדים. הרב הותיר כתבי יד נוספים ובהם הערות לש"ס ולספרים נוספים.

לעיון נוסף:

- הילה וולברשטין (תש"ע), משמיע ישועה, לדמותו של הרב צבי יהודה הכהן קוק, מרכז שפירא
- אתר ויקישיבה: <http://www.yeshiva.org.il/>